Turkish Studies

Volume 14 Issue 7, 2019, p. 3789-3798

DOI: 10.29228/TurkishStudies.39832

ISSN: 1308-2140

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş: 19.11.2019

Accepted/Kabul: 20.12.2019

Report Dates/Rapor Tarihleri: Referee 1 (22.11.2019)-Referee 2 (28.11.2019)- Referee 3 (19.12.2019)- Referee 4 (11.12.2019)

This article was checked by iThenticate.

NİYAZ: TUNCELİ'DE KANSIZ BİR KURBAN GELENEĞİ

Yılmaz KAVAL* - Sibel TAŞ**

ÖZ

Tarih öncesi çağlardan itibaren başladığı kabul edilen kurban geleneği, yüzyıllar içinde değişerek, dönüşerek ve gelişerek günümüze kadar gelen ve bundan sonra da etkisini devam ettirecek olan bir gelenektir. Manevi bir odak için kan dökülmesi suretiyle gerçekleştirilen kanlı kurban, toplumumuzda tercih edilen yaygın kurban biçimidir. Ancak toplumumuzun inanç pratikleri içinde kanlı kurbanın yanında kansız kurban geleneğinin de aktif kodlarını okumak mümkündür. Kansız kurban geleneğinin yoğun bir şekilde görüldüğü yerlerden biri de Tunceli'dir. Eski çağlardan itibaren pek çok medeniyete ev sahipliği yapan Tunceli ili köklü bir inanç yapısı ve ritüelleri olan bir yerleşim yeridir. Yöre insanı, dini törenler esnasında, kutsal günlerde ve aracısız bir şekilde Hakk'a yakarmak, dileğini iletmek istediğinde mutlaka un, tereyağı, su veya süt ile yoğrulan bir çeşit çörek olan niyazı pişirmekte ve dağıtmaktadır. Kutsal niyaz ekmeği aile bireylerine, akrabalara ve komşulara dağıtıldığı gibi kutsal mekanlarda çeşitli kuruyemişler ve meyve ile birlikte halihazırda orada bulunan kişilere de dağıtılmaktadır. Niyaz dağıtma, pişirilmesine niyet edilmesinden itibaren çeşitli manevi aşamalar ve eylem biçimleri içeren bir ritüeldir.

Bu çalışmada Tunceli yöresinde çok eski dönemlerden itibaren görülen kansız kurban geleneği ve bu gelenek içinde yer alan niyaz dağıtma pratiği ele alınmıştır. Bu çalışmada, yörede kutsal niyaz ekmeğinin yapıldığı zamanlar, dağıtıldığı mekânlar ve bu uygulama sırasında gerçekleştirilen ritüeller değerlendirilmeye tabi tutularak bu dinsel pratiğin halkın inanç sistemi içindeki yeri açıklığa kavuşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: kansız kurban, ritüel, niyaz, Tunceli.

* Arş. Gör. Dr. Munzur Üniversitesi, E-posta: yilmazkaval@munzur.edu.tr

** Öğr. Gör. Munzur Üniversitesi, E-posta: sibeltas@munzur.edu.tr

NİYAZ: A TRADITION OF BLOODLESS SACRIFICE IN TUNCELI

ABSTRACT

The tradition of sacrifice which is accepted to have started since the prehistoric ages is a tradition that has survived by changing, transforming and evolving over the centuries and will continue its effect hereafter. The bloody sacrifice performed in the form of bloodshed, by the aim of spiritual focus, is the widely preferred form of sacrifice in our society. However, in our society's belief practices, it is possible to see active codes of the bloodless sacrifice tradition besides bloody sacrifice. Tunceli is one of the places where the tradition of bloody sacrifice is seen most. Tunceli, which has been home to many civilizations since ancient times is a settlement with a deep-rooted belief structure and rituals. During the religious ceremonies, in holy days and when they want to pray God without any mediator, local people cook and distribute a kind of muffin called niyaz, which is kneaded with flour, butter, water or milk. The sacred niyaz bread is distributed to family members, relatives, neighbours as well as people in holy places along with fruit and nuts.

In this study, the tradition of bloodless sacrifice seen in the Tunceli region since ancient times and the practice of distributing niyaz within this tradition were discussed. The place of this religious practice in the belief system of the people was clarified by evaluating times in which sacred niyaz bread is made, places it distributed and the rituals done during this practice.

STRUCTURED ABSTRACT

The ritual of sacrifice is a ritual that has arisen from the need to position itself in nature and the universe and finds its place in all belief systems. It can be thought that the tradition of sacrifice, which has taken various methods and forms from the first human societies to the present, has a simultaneous beginning with the date of the emergence of religions. Archaic man tries to make some kind of connection with the superior and unrestricted forces of nature, gods, evil spirits and demons which he cannot restrain with his own limited power. It sacrifices in various ways in order to satisfy these power centers, to express gratitude and gratitude, or to provide some form of calm against the evils and outbursts that may come from them. After monotheistic religions, the victim continues to exist among different forms of worship.

Sacrifice, presentation, and delivery can take many forms. In addition to bloody victims, the most common form of sacrifice known, bloodless presentations based on offering, nonsense, burning, pouring and distributing are also a kind of victim. The bloodless victim, which is a form of sacrifice applied in the form of scattering, distributing and pouring of various products at certain times, finds its expression under the name "saçı" in Turkish culture. The term "saçı" is used to give the same meaning throughout the Turkish world, including the Mongols.

It is seen that products such as milk, koumiss, wine are used in the “saçı” tradition which is the most important forms of bloodless sacrifice in Turkish culture. It is seen that these “saçı” take the form of wheat, millet, snack, coin rather because of the differentiation of the people's lifestyle and economic activities. Wheat, nuts, coins, scattering of the bride, gifts they bring to the bride's house, boiled wheat at the tooth ceremony held for the children who took their first teeth, the trees seen almost all over Anatolia due to various intentions and wishes. The rag tying is the practice of “saçı” tradition that is vividly maintained among the public.

Tunceli is a province with unique qualities in terms of faith and culture. In the province where most of the population is Alevi, the quarry system, which requires to be woven with spiritual and physical ties, is maintained. With various changes in the past to the present, the Alevism belief and practicality and rituals have been able to continue among the people due to the natural protection created by the geographical features of the settlement. The aim of this study is to provide a glimpse into the tradition of “niyaz and “niyaz” distribution, one of the most common belief practices in Tunceli, which has a long tradition and belief system.

“Niyaz” is a donut made by women by cooking the dough obtained by kneading flour and butter with water or milk and distributed to family members, neighbors and the public. In the rituals such as circumcision, birth and cem ceremony observed in various places such as home, sacred visiting places and cemevi, the stages of construction of the “niyaz”, its purpose and usage area were determined. These observations were reinforced by interviews with the source persons. The fact that it can be easily made by women and that the material used can be easily procured in an economy based on agriculture and animal husbandry is effective in the prevalence of this practice.

In religious ceremonies such as cem ceremonies in Tunceli; gağand, heftemal, such as seasonal transition periods, kirvelik, musahiplik, spiritual relationship ceremonies such as the order of the (grandfather's marriage), the important days such as Khidr fasting sacred bread that can be considered as a kind of sacred bread. The use of “niyaz” and rituals during the visit to the sacred places or collectively, such as kirvelik, musahiplik, cem ceremonies, is much more widely used. It is a saç that can be done for individual reasons such as distributing niyaz, exhaustion of the dream seen, individual offerings and wishes, and in this way one can find expression in the world of faith. Whether it is for mass worship and ritual, or for individual intentions and wishes, the intention of making niyaz is to distribute it, making it available to everyone in the neighborhood, even if it is a bit. In this aspect, it carries the distribution and the distribution in the center.

In the Tunceli region, it is preferred especially on Tuesdays and Thursdays for sacrifice offering. But there is no limit to this and any day for such faith practices can be preferred. Early in the morning, “Ya Hızır, Ya Muhammad, Ya Ali, Ya Twelve Imams, Ya Duzgun, Ya Munzur” he said, and all the names of the sacred hearths and visits in the province with the commemoration of the niyaz started with the production of niyaz bread from the first stage, peaceful and egalitarian wishes.

One purpose of making and distributing niyaz bread is to defend the coming evils. The logic of avoiding evil by distributing hot bread, which is a common belief form in our cultural geography, is also present in this practice. From the moment it emerges, a spiritual ambassador walks all the gates as a sungult has a function that does not recognize resentment. Rejecting niyaz from the door is considered a sin. While distributing the niyaz, everyone's share is observed, and no one is allowed to remain outside this circle. Particular attention is paid to the distribution of niyaz in visits to open spaces, which are shared in order to reach every person who is there or crosses the road. Niyaz brought from visits, chickpeas, raisins and so on. It is believed that food carries the box of the visit and is eaten respectfully by the household.

Niyaz is also an ambassador. Gagant, who left the house as a bride and now belongs to another household daughter goes to his father's house. Wedding invitation as kirve and the complainant. It is accepted and reciprocated with the value and spirituality it takes.

The importance of understanding the scope and functions of the niyaz distribution tradition, which is the most easily observable and common belief practice, is clear in order to understand the foundations, understanding and comprehensiveness of the Alevis belief system that prevails in Tunceli. This belief practice is a bloodless victim that is seen in all the actions that contain the sanctity in the province. This logic can be sought under the preference of using a knife during the conventional splitting and dispensing process, and manual shredding. The Niyaz tradition shows that the Alevis faith in the province does not necessitate any mediator and space to be close to God and the saints, and that the people of the region carry a more common and informal form as well as some formal patterns while living in the faith.

Keywords: Tunceli, Alevis, niyaz, gagant

Giriş

Geçmişte pek çok kavmin, farklı etnik grupların ve devletlerin egemenliğine girmiş olan Tunceli (Tosun-Koç, 2017: 416), pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış, köklü bir inanç yapısı ve ritüelleri olan bir yerleşim yeridir. Tunceli ilinde yüzyıllardır gerçekleştirilen ritüellerden biri de kurban geleneğidir. Kurban, ilk insan topluluklarından günümüze kadar çeşitli biçim ve yöntemlerle devamlılığını sürdüren bir ritüeldir. İnanç, gelenek ve kültürün kesişim noktasında bulunan kurbanın, dinlerin çıkış noktasıyla eşzamanlı bir başlangıca sahip olduğu söylenebilir. İslam öncesi dinlerde kurban, *“tapınılan tabiat üstü varlık veya varlıklara yaklaşma, şükran duygularını ifade etme ya da günahlara kefarete olması gibi niyetlerle sunulan varlık ve nesneler”* olarak tanımlanır. Bütün semavi dinlerin ortak ibadetlerinden biri olan kurban, İslamiyet’te iki çeşit olup Hz. İbrahim’in sünnetine uygun bir biçimde Kurban Bayramı’nda ve adak, şükür, sadaka amaçlı kesilir (Aktaran: Sezen, 2004:188).

Peki insanın “kurban etme, kurban kesme, kurban verme, sungu sunma” gibi söylemlerle ifade ettiği bu dinsel pratik, insan ve Tanrı arasında nasıl bir yol oluşturmakta ve insan, ruhsal ve fiziksel varoluşunu dünya içerisine yerleştirirken kurban/sunguya neden ihtiyaç duymaktadır? Ontolojik açıdan hem içsel olarak hem de yaşadığı dünya içerisindeki yeri ve anlamı bakımından kendisini kavramaya çalışan insan, tabiat nesnelerinin ve güçlerinin çeşitliliği içinde varlığını bir yere yerleştirme derdindedir ve bu yerleştirmeyi yaparken dünyayı mitsel olarak kavramaya

eğilimlidir. Bu nedenle bulunduğu her faaliyette, o faaliyete özgü kutsal güçler, tanrısal varlıklar devreye girer (Kocabıyık, 2015: 30). Lasebikan, “*kurban ve takdimler tanrı ile insanlar, ruhlarla insanlar ve ölülerle yaşayanlar arasındaki ontolojik dengeyi yeniden kuran fiillerdir.*” (Aktaran: Sezen, 2004: 44) diyerek kurbanı, üstün ve yüce olana karşı bir çeşit şükran borcu, kötülüğü yönlendirme vasıtası olarak değerlendirir. Öyleyse insanın kendi ontolojik dengesini oturtmada aracı kıldığı mitsel anlamlandırma, her uğraşın, durumun ve duygunun, mevsimin, bereketin, hastalığın vb. bir metafizik uzantısını yaratmak için kullanılan ve üst güçlerle arasındaki ilişkiyi belirlemede yardımcı olduğu düşünülen bir yöntemdir. Böylece doğa güçleri karşısında kendi edim ve eylemleriyle bir inisiyatif alabileceğini hisseden insan, buna yönelik olarak metafizik güçleri kendince bir teskin etme, dizginleme ve memnun etme amaçları güden ritüeller gerçekleştirir. Bu ritüellerden en önde geleni de kanlı kurbanların yanı sıra sunma, saçma, yakma, dökme ve dağıtmaya dayalı olan kansız sunulardır.

Çeşitli ürünlerin belirli zamanlarda saçılması, dağıtılması, dökülmesi biçiminde uygulanan kurban biçimi olan “kansız kurban” Türk kültüründe “saçı” adı altında ifadesini bulmakta ve “saçı” terimi, Moğollar da dahil olmak üzere tüm Türk dünyasında aynı anlamı verecek biçimde kullanılmaktadır. Yakutlar, ilkbaharda ısıyah ve sonbaharda abası ısığa (kötü ruhlara saç) dedikleri dokuz gün süren saç bayramlarında kımızı, Altaylılar yayık kaldırma töreninde davar ve kısrakların ilk sağılan sütlerini bulgurla karıştırarak yaptıkları lapayı saç olarak saçmışlardır (Köksal, 1996: 73).

Saçının kültür coğrafyamızda görülen bir başka formu, kutsal sayılan ağaçlara paçavra bağlama geleneğidir. Tıpkı Anadolu’da olduğu gibi, Orta Asya Türklerinde kutlu sayılan ağaçlara paçavra bağlama geleneği çok yaygındır. Anohin ve Radloff gibi bilginler, Türklerin dağ doruklarına kurban kestiklerini ve ağaçlara da paçavra bağladıklarını kaydetmişlerdir (Anohin ve Radloff’tan Akt. Ögel, 2014: 601). Yine Şamanist Türklerde ağaçlara ve şaman davuluna asılan “yalma” adlı paçavralar, kansız kurban sunumuna örnektir (İnan, 2017: 90).

Anadolu halk inançlarında kanlı kurbanın yanında kansız kurban ritüelleri görülmektedir (Erginer, 1997: 170). Bugün dahi Türk toplumunun gelenek ve göreneklerine sinmiş pek çok uygulama, kansız bir kurban olan saç geleneğine dayanmaktadır. Saçı olarak kullanılan malzeme, “*avcılık devrinde avın kanı, yağı, eti; çobanlık devrinde süt, kımız ve hayvanların yağı; çiftçilik devrinde buğday, darı, şarap, tüccar kavimlerinde para vesaire olarak kullanılmıştır*” (İnan, 2017: 92). Türk kültüründe kansız kurban biçimlerinin en önemlisi olan saç geleneğinde kullanılan süt, kımız, şarap gibi ürünler; sürdürülen yaşam biçimi ve içinde bulunulan ekonomik faaliyetlerle birlikte farklılaşarak daha ziyade buğday, darı, çerez, bozuk para halini almıştır. Türk düğünlerinin tamamında görülen gelinin başına buğday, kuruyemiş, bozuk para karışımının saçılması, gelin çeyizini görmeye giden kimselerin gelin evine götürdükleri hediyeler, ilk dişini çıkaran çocuklar için düzenlenen diş hediği töreninde çocuğun başından aşağı haşlanmış buğday tanelerinin serpilmesi, halk arasında canlı bir biçimde sürdürülen saç geleneği pratikleridir.

“*Tunceli, inanç ve kültür boyutuyla çok özel ve özgün bir yerleşim yeridir.*” (Kaval-Koç, 2018: 45) Tunceli’de dini törenler, kutsal günler, kirvelik ve musahiplik gibi manevi ilişkilene törenlerinde bir çeşit kansız kurban olarak değerlendirebileceğimiz kutsal ekmek, “niyaz” yapılıdır. Niyaz, un ve tereyağının su/sütle yoğurulmasıyla elde edilen hamurun pişirilmesiyle oluşan ve aile bireylerine, komşulara, halka dağıtmak üzere yapılan çörektir. Tunceli’de kutsal mekanları ziyaret etme, kirvelik, musahiplik, cem töreni, gibi topluca gerçekleştirilen ibadet ve ritüeller için yapılan niyaz; görülen rüyanın hayra yorulması, adak ve dilek gibi kişiye özgü nedenlerle de yapılabilir. Niyazın yapılmasındaki maksat, onu dağıtmak, civardaki herkese bir lokma dahi olsa ulaşmasını sağlamaktır.

Niyaz hamuru, kadınlar tarafından yoğurulur. Bu kutsal ekmeği pişirme ve dağıtmanın ön koşulu, onun hangi niyetle pişirileceğine karar verilmiş olmasıdır. Tunceli yöresinde kurban sunusu için her gün de makbuldür (Aslan, 2017: 55) fakat özellikle kutsal günler sayılan salı ve perşembe

günleri sabahın erken saatlerinde “Ya Hızır, Ya Muhammed, Ya Ali, Ya On iki İmam...” diye başlayan dualar eşliğinde hamur yoğurulur. Niyaz, yoğurulma aşamasından itibaren barışçıl ve eşitlikçi temenniler barındıran bir kutsaldır. Niyazı yoğuran kadın Hakk’a, peygamberlere, evliya, ermiş ve velilere, ocak ve ziyaretlere yakarırken ve onlardan inayet isterken, “*önce cem-i cümleye, sonra da bir köşede bize, çoluk çocuğumuza...*” (K.1, K.2, K.3, K.4) diyerek merkeze önce “*darda ve zorda kalmışları, yetim ve öksüzleri, kimsesizleri*” (K.1, K.2, K.3, K.4); ardından “*bir köşede de bize*” diyerek hane halkını alır.

Niyaz, bir rüyayı hayra yorma, niyet ya da dilek amacıyla yapılmışsa piştikten sonra bölünerek komşulara sıcak sıcak dağıtılır. Kapı komşuya dağıtılabileceği gibi kutsal ziyaret mekânlarından birine götürülüp leblebi, kuru üzüm, meyve suyu vb. ile beraber orada bulunanlara ve yoldan geçen kimselere de dağıtılabilir. Tunceli’de kutsal bir ekmek olarak niyazın yapıldığı başlıca dini merasim ve ritüeller şunlardır:

1.Ziyaretlere Adanmış Niyaz: Dini ritüellerinde “*Doğa tapınımı, panteik ve animik inançtan panteizme kadar bir dizi uygulamanın görüldüğü*” (Deniz, 2014: 56) Tunceli inanç sisteminde “ziyaret” denilen kutsal mekânlara gitme ve burada her türlü sorun, sıkıntı ve hastalığın çaresini Allah’tan, Hz. Ali’den, Hz. Muhammed’den Hızır’dan, On İki İmamlardan, evliya ve velilerden vb. dileme, yöre halkının en yoğun biçimde sürdürdüğü inanç pratiğidir.

Tunceli’de kutsiyet atfedilmiş Munzur Baba, Düzgün Baba, Pir Ali, Sultan Hızır, Ana Fatma başta olmak üzere pek çok ziyaret mekânı etrafında yöre halkının inanç ve ibadet sistemi gelişmiştir. “*Tunceli halkı için ziyaret mekanlarının tamamı bütün dileklerin dilenebildiği, kurbanların kesilebildiği, her türlü sorununu çözümü için Hak’tan ve ziyaretin ruhundan inayet istenebildiği kutsal mekanlardır*” (Taş, 2019: 53). Bu mekanlarda genellikle yüksek kayalar, ağaç ve su kaynağı bir arada bulunur. Bu unsurlardan her biri tek başına bir külte işaret etmekle beraber, Eliade’nin deyimiyle ağaç, su ve taşların bileşkesi olan bu kutsal mekanlar, aynı zamanda bir kozmik peyzaj tekrarıdır ve “*taşlar, sular, ağaçlar, bildiğimiz kutsal yerin en ilkeli mikro kozmoslardır*” (2017: 299). Gösterilen saygı ve kutsama, sadece bir ağaca, suya, kayaya ya da dağa yönelik olmayıp kendini tekrarlama özelliğine sahip olan bu varlıkların arkasında barınan gizil güce yöneliktir.

Kutsal ziyaret mekânlarındaki ağaçların dallarına ipler ve paçavralar bağlanarak dilekler dilenmesi eylemi, ağacın tanrılaştırılmasından değil, onun insan ve tanrı arasında bir çeşit aracı kılınmasından dolayıdır. Nitekim Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lûgat-it-Türk’te “*yere batası kâfirler, göğe de “Tengri” derler. Yine bu adamlar büyük bir dağ, büyük bir ağaç gibi gözlerine ulu görünen her şeye “Tengri” derler. Bu yüzden bu gibi şeylere yükünürler (secde ederler).*” (Kaşgarlı Mahmut, 2006: 377) der. Kaşgarlı’nın, aktardığı bu gözlemde Eski Türk dininde yaygın olan ağaç, dağ, kaya kültleri ile ilgili pratikler açık bir biçimde okunabilir.

10. yüzyılda yaşamış olan El Bîrûni, “*Bu pınardan ordu içse suyu bir parmak kadar dahi azalmaz. Bu pınarın yanında secde eden bir insanın ayak ve parmaklarıyla elinin ve dizlerinin izleri vardır. Yine bir çocuğun ayak ve eşiğin tırnak izleri bulunuyor. Oğuz Türkleri bunları gördüklerinde yere kapanırlar.*” (Aktaran: İnan, 1974: 184) ifadeleriyle gözlemlerine yer vermiştir. Bahsi geçen “dağ, büyük ağaç, pınar ve ulu olan her şey” esasında tanrılaştırılmamış fakat tanrıya ulaşmanın bir aracı kılınarak kültleştirilmiştir.

Benzer bir gözlem de Antranik’in 1800’lü yılların sonunda Dersim bölgesine yaptığı gezi esnasında tuttuğu notlardan oluşturduğu kitabında yer alır. Antranik, bu seyahatnamede şu ifadelerle yer vermiştir: “*Dersimliler aynı zamanda güneşe, aya, çeşitli parlak yıldızlara, şafağa, günbatımına, havanın çeşitli durumlarına, her birine birer anlam yükleyerek huşuyla taparlar. Aynı şekilde ateşe, suya, toprağa, taş, oduna, bitkiye, ağaca vs. inanır ve tapınırlar*” (Antranik, 2012: 125). Antranik’in “tapınma” olarak ifade ettiği durum, bu varlıklara manevi değer ve kutsiyet verilmesi ve bunların Hakk’a ulaşmak için aracı kılınmasıdır.

Esasta kozmik peyzajın tekrarı olarak görülebilecek olan bu kutsal mekânlarda kurban kesilmesi ve niyaz dağıtılması geleneği, kanlı ve kansız kurban örnekleridir. Ziyaretlere adanmış niyazı yapan kimse, niyazı yoğururken adadığı ziyaret başta olmak üzere “Düzgün Baba, Munzur Baba, Ana Fatma, Pir Ali, Sultan Hıdır vb. gibi yöredeki bilinen ziyaretlerin adlarını zikreder. (K.1, K.2, K.4). Ziyaret mekânın bir ruhu, gizil bir gücü ve metafizik kuvveti olduğuna inanılır. Bu kutsal mekânda Hakk’a, Muhammed’e, Ali’ye, On İki İmam’a, Hızır’a, erenler ve evliyalara yakarıldığı gibi Munzur’a, Düzgün’e, Pir Ali’ye, Sultan Hızır’a vb. yakarılır. Kutsal mekân olan ziyaretlere götürülmek üzere pişirilmiş kutsal ekmek niyaz, ziyaretin huzurunda orada bulunan herkese leblebi, şeker, kuru üzüm gibi yiyeceklerle birlikte eşit biçimde dağıtılır.

İnan, ruhlara saç yapma âdetinin dini anlayışların belirli bir aşamasında dünyanın bütün kavimlerinde görülmüş evrensel âdetlerden biri olduğunu kaydetmiştir (İnan, 2017: 92). Yapılan saçlar, köken olarak animist ve pantest karakter taşıyan bu inanca yönelik olup doğaüstü olduğuna inanılan gücü teskin etme, ona yön verme, onun inayetini kazanmaya yönelik bir amaç taşır.

2. Kirvelik Töreninde Niyaz: Tunceli Aleviliğinde kirve, sünnet edilecek çocuğun ailesinin seçtiği, sünnet esnasında ve sonrasında aile ile dayanışma içinde olan kişidir. Kirve olarak seçilen kişi ile aile arasında her daim yoğun saygı ve sevgiye dayalı önemli bir manevi bağ kurulmuş olur. Sünnet olacak çocuğun ailesi, kirve olacağı (kirve tutacağı) kimseye, pişirilen niyazla gitmelidir. Sünnet sırasında yapılan törene “Muhammed honçası¹ indirme” denir ve sünnet evi tarafından pişirilen niyaz, bu honçanın üzerine bırakılır. Sünnet edilecek çocuğun ailesi On İki İmam’ı temsilen getirdiği on iki kuruşu, kirve olarak ilişkilenecek istediği kişinin avucuna koyar ve karşısındaki kişiye, “Kirveliği kabul ettin mi?” diye üç kez sorar. Kirve, “Kabul ettim.” der. Törenin sonunda el ile parçalanmış niyaz, dağıtılır (K.1). Törene iştirak edenler tarafından getirilen niyaz, çerez, meyve vb. ile birlikte eşit bir şekilde orada bulunanlar arasında bölüştürülür.

3. Musahiplik Töreninde Niyaz: Yörede en önemli iki manevi ilişkilenebilecek biçiminden biri olan musahiplik töreni esnasında da Muhammed honçası üzerine pişmiş kutsal ekmek olan niyaz konur. Dede, her iki musahibin yüzüklerini alarak bu niyazın üzerinde dua okur. Okunmuş yüzükler, aralarındaki bağın kuvvetli ve daim olması gibi temenniler içeren dualarla musahiplere geri verilir. Törenin ardından niyazlar bölünüp dağıtılır (K.1).

4. Emr-i Hak (Allah’ın Emri/ Dede Nikahı) Töreninde Niyaz: Tunceli’de Emr-i Hak olarak bilinen dede nikahı töreni esnasında törene iştirak edenler Muhammed Honçası denilen ekmek tahtasının etrafında toplanırlar. Topluluğun merkezinde bulunan Muhammed Honçası üzerine çıra ve şerbetlerle birlikte niyaz konur. Nikahı kıyan dede, törenin sonunda niyazı orada bulunanlara iyi dilek ve dualarla dağıtır.

5. Bebek Kaldırma Töreninde Niyaz: Tunceli’de yeni doğan bebeğe isim verme törenine “Bebek kaldırma/kalbur kaldırma” denir. Bebeğin doğumundan üç gün sonra yapılan bu küçük törenin ana unsurlarından birini komşulara dağıtılmak üzere pişirilen niyaz oluşturur.

6. Gağand’da Niyaz: Aralık ayının son haftası ile ocak ayının ilk haftası arasına denk gelen Gağand; bünyesinde oruç tutma, bolluk bereket ritüelleri, mezarların ziyaret edilmesi gibi bir dizi ritüeli taşıyan törenler, kutlamalar dizisidir. Tüm bu aksiyonların temelinde eski yılın uğurlanıp yeni gelen yılın karşılanması amacı vardır. Gağand’da yapılacak olan mezar ziyaretleri, kutsal addedilen perşembe günü olmalı ve bu ziyaretlere mutlaka niyaz pişirilerek gidilmelidir. Aile, evlenerek baba evinden çıkmış kızlar için her yıl Gağand’da çeşitli hediyeler hazırlar. Kız, bu hediyelerle birlikte pişirilen niyazla birlikte ziyaret edilir. Evliliğinin üzerinden ne kadar zaman geçmiş olursa olsun baba evinden gelin olarak ayrılan kıza böylece hala baba ocağının bir üyesi olduğu hatırlatılarak ona kıymet verilir.

¹ Honça: Ekmek tahtası

Resim 1. Akın Gedik

7. Heftemalde Niyaz: Baharın gelişini ve düşen cemreleri kutlamaya yönelik bir dizi ritüeli içeren heftemalde yapılan mezar ziyaretlerine de pişirilen niyazlar götürülür ve diğer yiyeceklerle birlikte mezarlıkta dağıtılır.

8. Cem Töreninde Niyaz: Alevilerin, dedeler ve pirlar önderliğinde nefes ve deyişlerle yerine getirdikleri en önemli ibadet olan cem törenine katılan kimseler, törene mutlaka niyazlarla giderler. Katılımcıların getirdiği bu niyazlar, çerez, meyve gibi diğer yiyeceklerle birlikte törenin sonuna kadar muhafaza edilir ve pir/dede bu getirilenlere dua verir. Törenin sonunda getirilen tüm bu yiyecekler, eşit bir biçimde katılımcılara pay edilir. Ayrıca tören sona erdikten sonra dede/pir, “*Şah lokması yürüsün.*” diyerek okunmuş bir parça niyazı katılımcılara uzatır. Bu okunmuş niyazdan, bir lokma dahi olsa törene katılan herkesin alması sağlanır.

9. Kirve ve Musahibi Düğüne Çağırma Geleneğinde Niyaz: Kirvelik ve musahiplik, Hak huzurunda kişilerin birbirlerine ve topluma verdiği söz çerçevesinde şekillenmiş ve değer olarak en üstte duran iki manevi ilişkilene biçimidir. “Karşılıklı söz verme” üzerine inşa edildiği için “ikrarlık” olarak da bilinir. Dolayısıyla içerdiği anlam ve manevi yükümlülükler açısından sürdürülmesi son derece titizlik ve fedakârlık isteyen bu iki bağ, tarafların hemen tüm geçiş ritüellerinde birlikte ve dayanışma içinde olmasını getirmektedir. Musahip ve kirve, bizzat düğün yapacak kimseler tarafından ve özel hediyelerle düğüne davet edilir. Bu hediyelerin yanı sıra musahibe ya da kirveye mutlaka niyaz götürülür.

Yukarıda adı geçen özel gün ve dönemlerin dışında da niyaz, tüm törenlerin bünyesinde yapılması ve dağıtılması gereken kutsal bir ekmektir. Niyaz, herhangi bir gün ve durum sınırlaması olmadan bireysel niyet ve dilekler için de pişirilip gerek kutsal bir mekânda gerek evde dağıtılabilmektedir. Ayrıca görülen rüyanın iyiye evrilmesi, atlatılan bir kazanın savılmış olması için de niyaz yapıp dağıtılabılır (Gezik-Çakmak, 2010: 130). Niyaz pişirme ve dağıtma geleneğinin inanç sistemi içerisinde kullanım alanı oldukça geniş, esnek ve yaygındır.

Sonuç

Tunceli’de yapılan hemen tüm tören ve ibadetlerde, saçı ya da kansız kurban olarak nitelendirilebilecek olan kutsal ekmek niyazın yeri vardır. Bireysel adak ve niyet oruçlarından cem törenlerine kadar geniş bir yelpaze içerisinde fonksiyonu olan niyaz, aynı zamanda kültür coğrafyamızda yaygın bir inanış biçim olan ve kötülüklerin önüne geçtiğine inanılan “sıcak ekmek dağıtma” eylemidir.

Pişen niyaz, ortaya çıktığı andan itibaren manevi bir elçi, bir sungu olarak tüm kapıları dolaşır. Esasında “dağıtma” eylemi vardır. Niyazın dağıtıldığı alan ister ev olsun ister kutsal bir ziyaret mekânı, kırgınlık ve küskünlüğü barındırmayan ve tanımayan bir alan olarak var olur. Niyaz dağıtılırken, herkesin payı gözetilir ve kimsenin bu çemberin dışında kalmasına müsaade edilmez. Özellikle açık mekânlar olan ziyaretlerde niyaz dağıtılırken orada bulunan ya da yolu oradan geçen her insana bir parça da olsa ulaştırılır. Gelen niyazı reddetmek, günah kabul edilir ve ziyaretlerden getirilmiş niyaz, leblebi, kuru üzüm vb. yiyecekler, ziyaretin kutunu taşıyormuşçasına ev halkı tarafından saygıyla bölüşülüp yenilir.

Niyaz, aynı zamanda bir elçidir. Gağand’da, evden gelin olarak çıkmış ve artık başka haneye mensup olan kıza baba evinden gider. Düğün davetiyesi olarak kirve ve musahibe gider. Gittiği yerde götürdüğü değer ve maneviyatla kabul ve karşılık görür.

Tunceli’de kadınlar tarafından dualar ve yakarışlarla yoğurulan niyaz, yöredeki tüm kutsal mekanların kapısını açabilen anahtardır. Kadın elinden çıkıyor olması ve Anadolu’nun temel besin maddeleri olan un ve yağdan yapılıyor olması, onu kanlı bir kurbandan çok daha kolay ulaşılabilen, küçük ve bireysel bir niyetten toplu ve merkezi bir ibadet törenine kadar her türlü manevi aksiyonda yer alan bir aracı kılmıştır.

KAYNAKÇA

A. Sözlü Kaynakça

- K.1. Fidan Yılmaz, 1940 Tunceli Çukur Köyü doğumlu, Ev hanımı, okuma yazması olmayan kaynak kişi ile 2018 Nisan ayında yapılan görüşme notları, S.T’nin kişisel arşivindedir.
- K.2. Sabiye Kaya, Mazgirt, Sökücek köyü, 1955, Emekli, Lise mezunu kişi ile 2018 Temmuz ayında yapılan görüşme notları, S.T’nin kişisel arşivindedir.
- K.3. Meryem Erdoğan, Hozat, 1960, Ev hanımı, İlkokul mezunu kişi ile 2018 Temmuz ayında yapılan görüşme notları, S.T’nin kişisel arşivindedir.
- K.4. Kibar Ateş, Nazımiye, 1970, İşçi, İlkokul mezunu kişi ile 2018 Eylül ayında yapılan görüşme notları, S.T’nin kişisel arşivindedir.

B. Yazılı Kaynakça

- Arslan, Yusuf (2017). Türkistan’dan Tunceli’ye Kurban İnancı, *Milli Folklor*, 2017, S.115, ss. 51-62.
- Antranik (2017). *Dersim: Seyahatnâme*, İstanbul, Aras Yayınları.
- Deniz, D. (2014). *Yol/Rê: Dersim İnanç Sembolizmi*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Eliade, M. (2017). *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul, Alfa Yayınları.

- Erginer, G. (1997). *Kurban, Kurbanın Kökenleri, Anadolu'da Kanlı Kurban Geleneği*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Gezik, E. ve Çakmak, H. (2010). *Raa Haqi-Riya Haqi, Dersim Aleviliği İnanç Terimleri Sözlüğü*, Ankara, Kalan Yayınları.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul, MEB Yayınları.
- İnan, A. (2015). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara, TTK Yayınları.
- Kaşgarlı M. (2006). *Divanü Lûgat-it Türk*, III (Çeviren: Besim Atalay) Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaval, Y. ve Koç, A. (2018). “Munzur Adının Kökeni ve Munzur Baba Efsanesinin Sembolik Değerler Bakımından İncelenmesi”, *YYÜ SBE Vankulu Dergisi*, 2. Sayı, s.41-56, Van.
- Köksal, H. (1996). “Türk Düğünlerinde Saçı Geleneği, Buna Bağlı Ritler, Pratikler”, *Bilig*, S.1, s.75-81.
- Kocabıyık, E. (2015). *Dünyanın Fısıltısı, Bir Mecaz Olarak Doğa Kitabı*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi*, Ankara, TTK Yayınları.
- Sezen, Y. (2004). *Antropolojiden Psikanalize Kurban ve Din*, İstanbul, İz Yayıncılık.
- Taş, S. (2019). *Tunceli'de Geçiş Törenleri: Doğum, Evlenme ve Ölüm*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Elâzığ.
- Tosun, İ. ve Koç, A. (2017). “Tunceli İli Adlarının Köken, Yapı ve Anlamları”, *Turkish Studies*, Volume 12/34, s.411-421, Ankara.